

13. ile 15. Yüzyıllar Arasında Anadolu'da Bilim Dili: Türkçe

Turkish: The Language of Science in Anatolia Between 13th and 15th Centuries

H. Kadircan KESKİNBORA^a

^aGöz Hastalıkları Uzmanı,
Deontoloji ve Tıp Tarihi Uzmanı,
Namık Kemal Üniversitesi
Tıp Fakültesi, TEKİRDAĞ

Geliş Tarihi/Received: 24.01.2008
Kabul Tarihi/Accepted: 17.04.2008

**Bu makalenin özet kısmı, 41. Ulusal
Oftalmoloji Kongresinde
(Antalya-30 Ekim-2 Kasım 2007)
serbest bildiri olarak sunulmuştur.*

Yazışma Adresi/Correspondence:
H. Kadircan KESKİNBORA
Namık Kemal Üniversitesi Tıp Fakültesi,
Göz Hastalıkları Uzmanı,
Deontoloji ve Tıp Tarihi Uzmanı,
TEKİRDAĞ
keskinbora@superonline.com

ÖZET Amaç: 13. Yüzyıldan 15. Yüzyıla kadar Anadolu'da göz hastalıkları konusunda yazılmış veya içinde göz hastalıkları konularını da içeren yazma tıp kitaplarında kullanılan dil ve bilimsel bakış açısının irdelenmesi, Türkçe'nin bilim dili olarak tartışılması. **Gereç ve Yöntemler:** Hekim Bereket'in "Tuhfe-i Mübarizi, Hülâsa, Tabiatname"(13. yy), Geredeli İshak bin Murad'ın "Edviye-i Müfrede" (14. yy), Hacı Paşa'nın "Müntahab-ı Şifa"(XIV.yy), Mehmed bin Mahmud-ı Şirvani'nin Göz Hastalıkları konusunda yazılmış "Mürşid"(15. yy), Ali Çelebi bin Şerif'in "Yâdigâr" (15. yy), Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun "Mücerrebname"(15. yy) ve Cerrahiyet-ül Haniye" (15. yy) adlı eserleri kullanılan dil, bilimsel bilgi, hastalık nedenleri ve tedavilerine ilişkin tartışma üslubu yönleriyle incelendi. **Bulgular:** Adı geçen eserlerde kullanılan dil Türkçe olup, günümüz Türkçesiyle uyumlu ve anlaşılabilir şekilde sadelikte yazılmıştır. Hastalık nedenlerinin açıklanmasına özellikle önem verilmiştir. O zaman için geçerli olan "Humoral Patoloji" çerçevesinde yapılan tartışmalarda Hipokrat, İbn Sina, Galenos ve Ebulkasım El-Zahravi gibi bilim adamlarına atıf yapılarak bilgilerin nereden alındığı belirtilmiştir. **Sonuç:** Anılan zaman diliminde yazılmış tıbbi yazma eserlerde Türkçe'nin başarıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hastalıkların adları, nedenleri, belirtileri, ilaç ve tedavi yöntemlerinin sistemli bir sırayla ele alındığı görülmektedir. Tartışmada bilgilerin alındığı kaynak vurgulanmaktadır. Bilimsel düzey ve tartışma yönteminin günümüzdekiyle benzerliği dikkat çekmektedir. Türkçe'nin yapısının bilim terimlerini karşılayacak bir özelliğe sahip olduğu, bir bilim dili olarak bilim yapılan diller arasında yer alabileceği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dil; bilim, Türkçe, bilimsellik, ortaçağ

ABSTRACT Objective: Evaluation of the characteristics of the language and the scientific methodology used in the hand-written books of ophthalmology or books containing parts of about ophthalmological diseases between 13th and 15th century in Anatolia; evaluation of Turkish as a scientific language. **Material and Methods:** The books of Hekim Bereket (Tuhfe-i Mübarizi, Hülâsa, Tabiatname-13th century), Geredeli İshak bin Murad (Edviye-i Müfrede - 14th century), Hacı Paşa (Müntahab-ı Şifa-14th century), Mehmed bin Mahmud-ı Şirvani (Mürşid -15th century), Ali Çelebi bin Şerif (Yâdigâr-15th century) and Şerefeddin Sabuncuoğlu (Mücerrebname and Cerrahiyet-ül Haniye-15th century) were evaluated regarding to the characteristics of the language, the scientific content and the form of discussing the etiology and treatment of diseases. **Results:** The language used in the above mentioned books is Turkish which is concordant with the Turkish that we use today. The books are written pure enough to be easily understood. The etiology of the diseases are specifically described. The source of the information was presented by citing the studies of some scientists such as Hippocrates, Ibn Sina (Avicenna), Galenos and Ebulkasım El-Zahravi, in the setting of discussions of "Humoral Pathology" which was the accepted modality at that period. **Conclusion:** It is clear that Turkish was used successfully as a scientific language during the mentioned period. The names, causes, signs, medications and the treatment options of the diseases were systematically described. The references were cited in the discussion part. The similarity with the studies of today is interesting when the scientific level and the discussion method are concerned. As a result we conclude that the structure of Turkish language has the potential to cover the scientific terms, it can be accepted as a scientific language and can be placed together with those languages used in science.

Key Words: Language; Science, Turkish, being scientific, medieval time

Turkiye Klinikleri J Med Ethics 2008, 16:74-79

Dil bireyler arasında en doğal, en etkin ve sürekli bir iletişim ve anlaşma aracıdır. Kişi, duygu, düşünce ve isteklerini hiçbir başka araca ya da aracıya başvurmaksızın dil ile karşındakilere ilettiği gibi, onların duygu ve dileklerini de yine dil yoluyla öğrenir. Toplumda elde edilen bütün bilgi, bulgu, deney ve gözlemler de ancak dil aracılığıyla başkalarına aktarılabilir. Kısacası dil, yaşamsal, bilimsel, sanatsal, dinsel ya da felsefeye ilişkin her türlü düşüncenin taşıyıcısı demektir.¹

Dil düşünmenin de aracıdır; İnsanlar dilleriyle düşünürler. Bir toplumun eğitim kurumları aracılığıyla diline yabancılaşması kaçınılmaz olarak, kültürel yabancılaşmayı da beraberinde getirecektir.² Nitekim, Ebubekir Razi (841-926), Farabi (870-950), Ebu Reyhan Biruni (973-1051), İbn Sina (980-1037) gibi ortaçağda yaşamış Türk hekimleri, yapıtlarını o dönemin bilim dili olan Arapça ya da Farsça olarak yazmış, bu yüzden de Arap ya da İranlı sanılmışlardır.³

Anadolu'da Selçuklu Devletinde devam eden Arapça'nın etkisi, 12. yüzyılın sonlarında etkisini kaybetmiş, bu kez Sahip Fahreddin Ali'nin vezirliği zamanında divan dilinin Arapça'dan Farsça'ya çevrilmesiyle, Fars dili ve edebiyatı önem kazanarak aydın zümre arasında Arapça'nın yerine geçmiştir.⁴ Bununla beraber, Anadolu Selçukluları zamanında yazma ve tercüme Arapça ve Farsça olduğu halde tıbbi yazışma ve ifadeler yerel olarak konuşulan Türkçe ile yapılmaktaydı. Medreselerde öğretim dili olarak Arapça yeğlenip, Farsça da Divan dili/resmi dil olarak kabul edilince Türkçe devlet yönetimi dışına çıkmaya başlamıştı. Bu gidişe 1277 de Karamanoğlu Mehmet Bey, ünlü buyruğuyla "dur" demeye çalışmıştı.^{1,2} Ancak, ne Türkçe'nin Arapça'dan üstün olduğunu sergileyen Yusuf Has Hacib'in, ne onu Farsça'ya karşı savunan Ali Şir Nevai'nin çabaları^{1,2} ve ne de Aşık Paşa'nın emekleri⁵ bu önyargının giderilmesinde etkili olmuştu.

13. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu Türk tıbbında, telif ve tercüme eserlerin yazılması ağır aksak giderken, Beylikler döneminde, özellikle Candar, Germiyan, Aydın, Menteşe ve Osmanoğulları beyliklerinde önem kazanarak hızlanmış, birçok eser Türkçe'ye kazandırılmıştır.⁴ Diğer Anadolu beyleri

gibi ilk Osmanlı hükümdarlarıyla devlet adamlarının pek çoğu ana dil olan Türkçeden başka dil bilmedikleri için kendilerine ithaf edilen eser veya tercüme de -bazı bilimsel eserler hariç- Türkçe olurdu; bu durum, Türk dilinin olgunlaşması ve Türkçe eserlerin artması yönünden Anadolu ve Rumeli'de kültür hayatının hızla gelişimi sürecini peşinden getirmiştir.⁴

Bu makalede, 13. ile 15. Yüzyıllar arasında Anadolu'da göz hastalıkları konusunda yazılmış ve içinde göz hastalıkları konularını da içeren el yazması tıp kitaplarında kullanılan dil ve bu kitaplardaki bilimsel bakış açısının irdelenmesi amacıyla yapılan araştırmaların sonuçları tartışılacak, Türkçe'nin bilimsel dil olma özelliği irdelenecektir.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Hekim Bereket'in "Tuhfe-i Mübarizi"(13. yy),⁶ Geredeli İshak bin Murad'ın "Edviye-i Müfrede" (14. yy),⁴ Hacı Paşa'nın "Müntahab-ı Şifa"(14. yy),⁷ Mehmed bin Mahmud-ı Şirvani'nin Göz Hastalıkları konusunda yazılmış "Mürşid"(15. yy),^{8,9} Ali Çelebi bin Şerif'in "Yâdigâr" (15. yy),¹⁰ Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun "Mücerrebname"(15. yy),¹¹ ve Cerrahiyet-ül Haniye" (15. yy)^{12,13} adlı eserleri kullanılan dil, bilimsel bilgi, hastalık nedenleri ve tedavilerine ilişkin tartışma üslubu yönleriyle incelendi.

İncelenen eserlerin önemli özelliklerinin yanında, kullanılan dil ve izlenen sistematik hakkında da fikir edinilebilmesi için içeriklerinden kısa paragraflar eklenerek aşağıda özetlenmektedir:

TUHFE-İ MÜBARİZİ:^{5,6}

Yaşamı konusunda hemen hiç bilgi bulunmayan Hekim Bereket'in Tuhfe-i Mübarizi'den başka Hülâsa ve Tabi'atname adlı iki eseri daha vardır. Günümüzde Tuhfe-i Mübarizi'nin biri Konya'da İzzet Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi'nde (n.12049), diğeri Paris'teki Bibliothèque National'de (n.171) olmak üzere iki nüshası bulunmaktadır. Her iki nüsha da Hülâsa ve Tabiatname adlı kitaplarla birlikte ciltlenmiştir. Tuhfe-i Mubarizi, 60 varak (yaparak) olup, dört ana bölümden oluşmuştur: "Tabiat İşleri", "Tabiat Dışındaki İşler", "Sağlığı Korumak", "Tedavi Etmek". Eserde sağlığın tanımı şu şekilde ifade edilmektedir: "... *tabibler eyitmişdür* (söylemiştir) *kim tıb bir ilimdür kim anı bilmekigile ade-*

minün teni (insanın vücudunun) *ahvalin* (durumunu) *bileler kim sağ mıdır ya sayru mıdır* (hasta mıdır); *eger sağısa sağlığını saklayalar kim ırılmaya* (bozulmaya); *eger sağlığı ırıldıyısa ol tene sağlığı gerü getüreler*; *pes* (sonra) *tıb bilmegün gayet-i sebebi sağlık saklamak ve sayruluk gidermekdür*”

EDVIYE-İ MÜFREDE:⁴

Osmanlı Beyliğinin bilinen ilk tıp kitabı olan bu eser, İshak bin Murat tarafından 1389'da Gerede civarında yazılmıştır. İki bölümden oluşan bir kitaptır. 1. bölümünde alfabetik olarak, tedavi amacıyla kullanılan hayvansal, bitkisel, yani basit ilaçlar, kullanıldığı hastalıklar, zararlarının giderilme yolları; 2. bölümde, baştan aşağıya doğru hastalıklar, sonraki ek bölümde, İbn Sina ve Cürcani'den alıntılarla humoral patoloji teorisi, sağlıklı yaşamının şartları, cinsel ilişki konusu ve ihtiyarlık işlenir. Son bölüm ise Arapça-Farsça-Türkçe terimler sözlüğüdür. Yazma nüshalarında kitabın adı verilmemesine karşılık, araştırmacılarca Edviye-i Müfrede olarak isimlendirilmesi, giriş bölümündeki, “*İshak bin Murad aslahallahu şanehu diledi bu illerde bulunur ve dahi Türki dilinde adı bilinür edviye-i müfrede cem idüb bu beyaz içinde sevada getüre*” cümlesidir.

MÜNTEHAH-I ŞİFA:⁷

Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe kitapların en tanınmışlarından olan Hacı Paşanın sade bir Türkçe ile yazdığı bu eserde, birinci bölüm teorik ve pratik tıbbi bilgileri, ikinci bölüm yiyecek, içecek ve ilaçları, üçüncü bölüm ise hastalıkların teşhis ve tedavisini içerir. “*Göz ağrısı beyanındadır: haçan gözde ıssı verem olsa sebebi yakan galib olmakdur, alameti göz kararmak ve şişmek ve tamarlar tolu olmak ve çapak çok olmak ve kabaklar bir birine yapışmak ve tulunlar sancımak ve gözler ağır ağır olmakdur. İlacı: kifaldan kan almak enseden ve baldırdan hacamat etmekdür. Sağ göz ağrısına kanı sağ elden alalar, sol göz ağrısına sol elden alalar.*”

MÜRŞİD:^{8,9}

Mehmed bin Mahmud-ı Şirvani'nin 1438 yılında tamamladığı, göz hastalıkları konusunda Osmanlı tıbbının en kapsamlı kitabı olan eseridir. Faydalandığı kaynaklar dolayısıyla dönemine kadar, İslam göz hekimliğinin vardığı son nokta sayılabilir. Mürşid, I. bölüm 1 mukaddime, 6 bab ve 27

fasıl; II. bölüm 17 bab, 110 fasıl; III. bölüm 3 bab, 18 fasıldan meydana gelmiştir.

Onikinci Fasıl: *Anı bildirür kim, göz neye deprenür ve anı depreden nedür: Bil kim, Allâhü Ta'âlâ kemâl-i hikmet ile her gözde yidi azal* (kas) , *yâni yidi cacanak* (kas) *etin yaratmışdur. Her birin gözün bir yirinde yirlendürmüşdür ve gözlerün deprenmesin ve durmasın onlara ısmarlamışdur. Azallarun hepsininün tabi'atı her çend kim, mu'tedildür, bilelerinde sinir çok bulunduğu için filcümle bürûdete* (soğuk) *mevilleri vardır. Şeyh Kanun'da* (şeyh: İbn Sina, kanun: onun eseri olan El kanun fit Tıb) *eydür, gözi depreden iki siñirdür kim, beyindegi iki boş sinirin ardından bitmişlerdür. Beyinden inmişlerdür, ense omurgasınınun delüğinden çıkmışlardur, mukleyi* (göz küresi) *kaplamuşlardur. Hakimlerün* (metin içinde ve diğer sayfalarda Hipokrat, Galenos, Ebu Kasım el-Zahravi) *her birisi bir kelecı* (söz) *söylemişlerdür.*

YADİGÂR-I İBN-İ ŞERİF:¹⁰

Ali Çelebi ibn-i Şerif, Timurtaş Paşazade Gazi Umur Bey Çelebi zamanında ona adayarak, söz konusu eseri yazmıştır. Bu eser detaylı olup aynı zamanda kişisel fikirleri de içermektedir.

Zafera (pterygium) İçin Şaf-ı Kalender, Yeşil Zâc Fitili: “*Bu ilaç, gözü cila eder, gözde bulunan zıfrayı giderir, çok tez ve kuvvetli tesir eder. Bu zıfra dedikleri bir gışa yani bir zar, bir örtüdür. Yufkacık et suretli olur ve göz pınarlarında biter, uzar. Zamanla göz bebeklerini bile kaplar, öyle ki bir müddet sonra insan göremez olur.*”

Humret faslından: “*Eflatun der ki: Karınlar acıktığı zaman bedenler ruhlaşır. Karın doyduğu zaman ruhlar bedenleşir. Câlinûs* (Galenos) *der ki: Kanı demir ile, safrayı sikencübin ile, balgamı eyâric ile, sevdayı afitimûn ile iyileştirin* (Humoral patolojinin 4 temel bileşeni: kan, safra, balgam ve sevda). *Bokrât* (Hipokrat) *der ki: Vücut beş şeyden fayda bulur: Başta gargaradan, midede kumaktan, bedende ve mafsallar arasında ishalden, ciltlerde terlemeden ve damarlarda ve haricinde kan akıtmaktan.*”

MÜCERREBNAME11 VE CERRAHİYET-ÜL HANİYE:^{12,13}

Şerefeddin Sabuncuoğlu, Ebulkasım El-Zehravi'nin “El-Tasrif” eserinden tercüme ve alıntılar yaptığı “Cerrahiyet-ül Haniye” adlı eserinde, kendi

deneyim ve kişisel görüşlerini de ekleyerek kapsamlı bir tartışmayla tedavi yaklaşımlarını anlatmıştır. Zehravi'nin kitabında bulunmayan cerrahi alet ve ameliyat resimleri ekleyerek Sabuncuoğlu tarafından sistematik bir cerrahi atlas niteliği kazandırılmıştır.

Şerefeddin Sabuncuoğlu, 82 yaşında, uzun süren meslek hayatının tecrübelerini de içine alan Mücerrebname (1468) adlı eserini yazmış, tıpta kullanılan ilaçların hap, merhem, şurup, toz, lavman, macun, yakı vs. gibi hazırlanış şekline göre on yedi başlık altında sınıflandırarak hangi durumlarda nasıl kullanılacağını anlatarak farmakoloji kitabı kimliği kazandırmıştır. Mücerrebname, Türk tıbbının ilk deneysel kitabıdır denebilir.

Cerrahiyetü'l-Haniye (1465) ikinci babının 16. cı faslından örnek:

“....Zafere (pterygium) iki nev'i dir. Birisi asabidir, ya'ni sinirdendir, o sıfaka (zar) benzer, yufka ve katıdır. Birisi sinirden değildir, tonmuş rutubete benzer, haçan demür tokunsa demüre payidar olmaz ve sinnare (cerrahi cımbız, pens) ilişmez. Gözün bınarından biter az az yürür ta kim gözün bebeğin örter ve nurını batıl ider.”

İkinci bab 23. Fasil: *“...Gözden su çıkarma işini Irak halkından rivayet ettiler ki, bir mikdah aleti yapmışlardır. Bu aletle gözdeki rutubeti emerek alırlarmış. Bu mikdahın vasfını duyunca bu mikdahı yeniden düzenledim. İstedim ki tekrar kullanayım, fakat o sırada Irak'tan cahil bir tabip geldi, o aleti kullanıyordu. Üç kişinin gözlerini soğuttu....”*

Sabuncuoğlu, kitabın bu faslında (2.Bab 23. Fasil) Irak'tan gelen bir doktorun da kataraktı ortası delik bir mille emerek dışarı aldığından bahsetmektedir. Kendisinin seyrettiği bu ameliyatlardan sonra hastaların gözlerinin kaybedildiğini belirtmiş ve önceden yapmayı düşündüğü bu ameliyattan vazgeçtiğini yazmıştır.¹⁴

Adı geçen eserlerde kullanılan dil Türkçe olup güncel Türkçe ile uyumlu ve anlaşılabilir sade-likte yazılmıştır. Hastalık nedenlerinin açıklanmasına özellikle önem verilmiştir. O zaman için geçerli olan “Humoral Patoloji” çerçevesinde yapılan tartışmalarda Hipokrat, İbn Sina, Galenos ve Ebu Kasım El-Zahravi'ye atıf yapılarak bilgilerin nereden alın-

dığı belirtilmiş, tartışma zenginleştirilmiştir.

TARTIŞMA

Bilim insanlarına Türkçe eser yazdıran ve tercüme ettirenlerin başında Aydınogulları Beyliğinden özellikle Umur Bey ve Timurtaş Paşanın oğlu Gazi Umur Bey gibi bilim sevgisi olan değerli kişiler vardır.¹⁵

14. Yüzyılda Süleyman Paşa ve kardeşi I. Murad ve onun oğlu Yıldırım Bayezid ile Sadrazam Çandarlı Halil Hayreddin ve oğlu Ali Paşa'ların ve XV. yüzyıl ortalarına kadar Yıldırım Bayezid'in şehzadesi Emîr Süleyman Çelebi, Çelebi Mehmet, II. Murat, Tokatlı Hacı İvaz Paşa ve Timurtaş Paşazade Umur Bey ve Çandarlızade II. Halil Paşa ve Burgazlı Halil Paşa ve diğer hükümdar ve devlet adamlarının gösterdikleri koruma ve cesaretlendirme sayesinde Anadolu Türk Beylikleri ve Osmanlılarda siyasal ve askersel başarıların yanında bilimsel ve düşünsel hareketler de hızla genişlemiştir.^{4,15} Anadolu beyliklerini ortadan kaldırmaya başlayan Yıldırım Bayezid, o beyliklerdeki bütün vakıf kurumlarını vakfiyeleriyle beraber tanımış olduğundan, bu sayede Anadolu'daki fikir hayatı sarsıntıya uğramadan devam etmiştir.⁴ Bu korumaya erişen bilim, düşün ve edebiyat adamları çeşitli konularda, çoğunlukla Türkçe eserler yazmış veya Türkçe'ye tercüme ederek daha önceki yüzyıldan beri Anadolu'da devam edip gelen bilimsel ve düşünsel hayatı genişleterek sürdürmüşlerdir.

Anılan zaman diliminde yazılmış tıbbi yazma eserlerde Türkçe'nin başarıyla kullanıldığı anlaşıl-maktadır. Hastalıkların adları, nedenleri, belirtileri, ilaç ve tedavi yöntemlerinin sistemli bir sırayla ele alındığı görülmektedir. Tartışmada bilgilerin alındığı kaynak vurgulanmaktadır. Bilimsel düzey ve tartışma yönteminin günümüzdekiyle benzerliği dikkat çekmektedir. Bu tıbbi eserlerin içerik ve esası, tıbbi ve mistik yerel ve ulusal folklor bakımından da yadsınamaz bir öneme sahiptir. Adı geçen dönemde kullanılan Türkçe bilim dili ve dönemin tıp anlayışına ışık tutabilecek bu eserler bu yönleriyle de ayrıca çok değerli birer yapıttır.

Anadolu'da ilk Türkçe tıp eseri, 13. yüzyılın ilk çeyreğinde Hekim Bereket'in, Alaeddin Keykubat'ın Amasya valisi “Mübarüziddin Halife Alp

Gazi" adına yazdığı "Tuhfe-i Mübarizi" siyle başlamış, tıp dilinin Türkçeleşmesi XIV. yüzyılın ikinci yarısında olgunlaşmıştır.⁴ İslam dünyasında Arapça'nın, Hristiyan Avrupa'da Latince'nin hakim olduğu Ortaçağ'da, bu akım dilimiz ve tıp tarihimiz açısından olumlu bir olaydır. Çünkü, Avrupa'da tıp eserlerini ulusal dillerle yazma, XVI. Yüzyılda, Fransa'da A. Pare (1509-1590) ve Almanya'da Paracelsus'un (1494-1541) öncülüğüyle başlamıştır.⁴

Fatih Sultan Mehmet'in başlattığı medrese atağı ile beraber Fatih'in yeni sarayı hem İslam kültürünün en büyük merkezi, hem de medresenin yetiştirdiği bilginlerin ve şairlerin barınağı olarak dünyanın gözünü kamaştırmaya başladı. Ne var ki, dilimiz açısından yukarıda anılan olumlu gelişmeler yaşanırken, Fatih Sultan Mehmet ve arkasından oğlu II. Bayezit, sanatçı yaratılışlarını tatmin etmek maksadıyla şiirlerinde, Farsça'nın büyük etkisindeki Divan şiiri özelliklerine bağlı kaldıkları gibi, Fatih Seydi'ye, II. Bayezit de İdris-i Bitlisi'ye Osmanlı Şeyhnamesini Farsça yazdırdılar.¹⁶ Padişahların Farsça'ya ve İran şairlerine gösterdikleri bu yakın ilgi yüzünden Türk şairleri de İran örneklerine benzeyen eserler yazmakta birbirleriyle adeta yarıştılar. Osmanlı dünyasında Türkçe'den Farsça'ya doğru başkalaşım yaşanırken, Hristiyan Batının yüzyıllar boyunca bilim dili olarak kabul ettiği Latince'yi bırakıp kendi ulusal dillerini yaratmaya ve onu zenginleştirmeye yönelmiş olmalarının altını çizmek gerekir.¹⁷

Bilim dili deyince,

Bilim adamlarının kendi uzmanlık alanlarıyla ilgili yayınlarda kullandıkları yazı dili ile öğretimde kullandıkları konuşma dili

O uzmanlık alanıyla ilgili özel kavramları yansıtan bilimsözleri ya da terimler anlaşılmalıdır.³

Gerçekte bilim adamlarının kullandıkları yazı dili genel yazı dilinden ayrılamaz. Bu anlamda "bilim dili", Türkçedeki -dönem dönem ivme kazanıp duraklamalar gösterse de- özleşme akımının güçlü, önüne geçilmez etkileri altındadır. Bu dilin açık seçik, anlaşılır olması bilimsel bilgilerin, araştırma sonuçlarının yalnız öğrencilere değil geniş yurttış yığınlarına da iletilmesini kolaylaştırması bakımından önem taşır. Demek ki, bilim dili ola-

rak Türkçe'nin gerçekten "Türkçe" olabilmesi için bir yandan bilim adamlarının genellikle yazdıklarıyla söyledikleri yabancı sözcüklerden olabildiğince arınmış bulunmalı, bir yandan da çeşitli bilim dallarının terimleri Türkçe olmalıdır.³

Bu konuda Cumhuriyetimizin ilk TBMM döneminde Sağlık Bakanlığı da yapan Dr. Rıza Nur tarafından 1907 yılında yayınlanan "Sıhhi, Tıbbi Makalât" adlı eserinden bir alıntı, sadeleştirilmiş olarak aşağıda sunulmaktadır:

*"Bir konuyla ilgili çok sayıda sözcük arasında küçük de olsa anlam ayrımları bulunmadıkça o sözcüklerin birini alıkoyup öbürlerini sözlükten atmak gerekir. Örneğin, Fransızca buyyon (buillon) sözcüğünün dilimizde "et suyu" gibi bir karşılığı varken, hekimlik dilimizde "maraka", "güştabe" terimleri kullanıldığı gibi buyyon bile hekimlerimiz arasında her gün sık sık kullanılıp durmaktadır. Bu durumda bakınız bir et suyu için dört sözcük kullanıyoruz. Bu bir kargaşadır. Üçünü atıp birini alıkoymalıyız. Öyleyse hangisini? Et suyu sözü düşünce göre en uygundur. Çünkü, sözcüklerin benimsenmesinde halk arasında yaygın olan, alışılmış olanlar yeğlenmelidir."*³ Tam 100 yıl önce, bir hekimin hekimlik dilimizin sadeleşmesiyle ilgili düşüncelerinin günümüz görüşleriyle koştut olduğu anlaşılmaktadır. Aradan bir yüzyıl geçmiş olmasına rağmen dil sadeleştirmemizle ilgili sorunun hâlâ devam ediyor olması hayret vericidir.

Günümüzde de terimlerin Latince'den İngilizce'ye çevrilmesi yönünde bir Amerikan-İngiliz çabası vardır. Birçok tıp fakültesinde kaynak olarak kullanılan, K. L. Moore tarafından yazılmış "*Clinically Oriented Anatomy* (Kliniğe Yönelik Anatomi)" kitabında, önsözünde de belirtildiği gibi birçok tıp terimi ya İngilizceleştirilerek ya da doğrudan İngilizceye tercüme edilerek kullanılmıştır.¹⁸ Latince isimlendirmenin dışına çıkan bu uygulamanın 'uluslararası anlaşma'ya uygun olduğu önsözde belirtilmektedir. Bu bilimin farklı ulusal dillerde yapılabileceğinin örneğidir.

Dili yaygınlaştırmanın yolu eğitim öğretimden geçtiğinden, bağımsız devletlerde eğitimin her aşamada o resmi/ulusal dille yapılmasına özen gösterilmektedir. Bir ulus ancak anadiliyle var olabilir. Dilini

kaybeden ulusların siyasi olarak da çözülüp dağıldıklarını ve kaybolduklarını tarih göstermektedir.¹

Türkçe'nin bilim dili olmadığı savı yanlıştır. Herhangi bir dilde yazılmış bir romanın Türkçeye çevirisi yapılabiliyorsa, felsefe eserleri Türkçeye çevrilebiliyorsa, Türk yazarlarının eserleri yabancı dillere çevrilebiliyorsa; Türkçe bir kültür, sanat ve edebiyat dilidir.¹⁹ Bilim eserlerinin yazılabildiği, çevrilebildiği, yeni terimlerin türetilbildiği ve her aşamada öğretimin yapılabildiği Türkçe, bir bilim dilidir.

Gelişen bilim ve teknolojinin gerisinde kalmamak için yalnızca dili korumakla yetinmeyip, ortaya çıkararak yeni kavramları, terimleri karşılayan bir zenginliğe kavuşturulmasına çalışmak gerekir. Türkçenin şu andaki en önemli sorunu, dildeki yabancı öğelerin artmasıdır. Her dilde yabancı kökenli söz vardır. Hiçbir dil saf değildir. Türkçe de pek çok dile söz vermiş, pek çok dilden söz almıştır. Dildeki yabancı sözlerin bir ölçüsü olmalıdır. Bu ölçü dilin kimliğini bozacak derecede olmamalıdır. Terimlerin Türkçeleştirilmesi demek, Türkçe terimlerle bilim yapmak anlamına gelir. Bu da bir bilim dili olan Türkçenin daha da gelişmesini güçlenmesini sağlayacaktır.⁷⁻¹⁷ Türkçe gelişmiş bir dildir; Türkçenin söz varlığı bugün 75.000'e ulaşmıştır. Türk Dil Kurumunun 1945'te çıkardığı birinci baskı Türkçe Sözlük'te 20.000 civarında söz vardı;

1998'de çıkan Türkçe Sözlük'te ise 75.000 söz var.

Sökeli emekli bir Türkçe öğretmeni Yaşar Çağbayır'ın, ilk görev yerinde karşısına çıkan "mümzi (imza eden) ve temhir (mühürleme)" kelimeleri hayatının akışını değiştirdi. Bu iki kelimenin anlamını bulmak için başladığı serüveni 39 yıl sürdürerek 13. yüzyıldan günümüze kadar Türkler'in kullandıkları kelimeleri biraraya getiren Çağbayır, 246 bin Türkçe kelimedenden oluşan 5 ciltlik 'Ötüken Türkçe Sözlük'ü hazırladı.²⁰

Türkçe yeryüzünün en eski ve geniş coğrafya parçasında konuşulan en eski ve köklü, gelişmiş ve işlek dillerdendir. Türkçe'nin yapısı, bilim terimlerini karşılayacak bir özelliğe sahiptir. Türkçe bilimsel ve teknik kavramları karşılamakta (Ör. Yazılım, kurulum, veri, çevrim, kurgu, bilgisayar, belgegeçer, bilişim, öznelilik, iştimbilim, ...) yetkin bir dildir.^{2,17}

Türkçe'nin hak ettiği saygınlığı kazanması ve bilim dili olarak da varlığını kanıtlayıp gelişimini sağlamak için değinilmesi gereken bir diğer önemli konu, bilimsel dergilerimizin Bilim Atf Dizini'ndeki (SCI- Science Citation Index) ve SCI uzantılı taranan dergiler arasında yer almaları için, dergi sorumlularının çok ciddi ve yoğun çaba harcaması gerektiğidir.

KAYNAKLAR

1. Turan Ş. Türkçenin Bilim Dili Olmasına İlişkin Sorunlar. Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını Uluslar arası Bilgi Şöleni, Bildiriler Kitabı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002:91-106.
2. Oflazoğlu T. Dilimiz, ulusal kimliğimiz tehlikede. Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını Uluslar arası Bilgi Şöleni, Bildiriler Kitabı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002:337-95.
3. Mişci C. Türk Hekimlik Dili. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, Mesleki ve Teknik Açıköğretim Okulu Matbaası, 1997: 1-42.
4. Bayat AH. Tıp Tarihi. İzmir, Sade Matbaa, 2003:242-61.
5. Yavuz K. Aşık Paşa: Garibname. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, Ankara, TDK yayınları, 2000:3-18.
6. Koman MM. Tuhfe-i Mubarizi. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası 1955;18:689-719.
7. Öner Z. Hacı Paşa: Müntahab-ı Şifa. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, Ankara, TDK yayınları, 1990:52-6.
8. Bayat AH, Okumuş N. Muhammed bin Mahmud-ı Şirvânî: Müşid. Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004:281-3.
9. Keskinbora HK, Yeşilli M. XV. Yüzyılda Anadolu'da şaşılık nedenlerine ilişkin bilinenler. Türkiye Klinikleri J Ophthalmology 2006;15:68-71.
10. Tabib İbn-i Şerif. 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerif. İstanbul, Numune Matbaacılık, 2004:53-61, 221-4.
11. Uzel İ, Süveren K. Mücerrebname, Şerefeddin Sabuncuoğlu, 1468. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999:143-88.
12. Şerefeddin Sabuncuoğlu. Cerrahiyet-ül Haniyye. İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Kütüphanesi, Kayıt no.35, yazım yılı: Miladi 1465, varak no:60-6.
13. Uzel İ. Cerrahiyet-ül Haniyye, Şerefeddin Sabuncuoğlu. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992:238-45.
14. Keskinbora HK, Üvey D, Gökçe AN. Cerrahiyet-ül Haniyye'de göze inen suyun tedavisi ve katarakt cerrahisi tarihçesine kısa bir bakış. T Oft Gaz 2006;36:82-6.
15. Ünver AS. Osmanlı Türklerinde Tababet. İçinde: Tıp Tarihi. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943:161-76.
16. Muallimoğlu N. Türkçe Bilen Aranıyor. İstanbul, Avcı Ofset Matbaacılık, 1999:189-219.
17. <http://www.indirici.net/turkce-sorunlari-prof-dr-sukru-akalin-tdk-baskani-t23508.html?s=98461b78eb3c565d8ab6374fe5027259&er=ism 10.07.2007>
18. Moore KL. Clinically Oriented Anatomy. 3rd ed., Canada, Williams & Wilkins, 1992:vii-viii.
19. Sarhan Z. Yabancı dilde öğretim. Bilim ve öğretim dili olarak Türkçe. Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını Uluslararası Bilgi Şöleni, Bildiriler Kitabı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002:116-28.
20. <http://tr.wikipedia.org/wiki/OtügenTürkçeSözlük> erişim 06.06.2007.